

УДК: 316.334.3:327.3

КОНЦЕПТ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ РЕАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН

Олександр Білоусов

*Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського”, кафедра політичних наук і права
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, Одеса, Україна
e-mail: pпри_politolog2010@mail.ru*

Розглянуто основні підходи до розуміння концепту громадської участі у контексті демократичних перетворень в країнах. Проаналізовано основні прояви цього поняття і його ознаки у політичній практиці сучасних країн.

Ключові слова: громадська участь, громадянське суспільство, демократичний розвиток, політична влада, демократичні інститути, суспільна думка.

У сучасній політичній науці існує два основні підходи щодо бажаних масштабів політичної участі. Прихильники розширення політичної участі вважають, що це надійний шлях легітимації політичної влади, усунення насильства у процесі розв'язання політичних проблем та засіб для введення у певні рамки конкурентної боротьби між різними політичними силами. А на думку прихильників демократичного елітаризму, надмірне розширення політичної участі, навпаки, становить загрозу демократичним інститутам. Вони вважають, що політичну участь треба звести до мінімуму, щоб зберегти інструменти прийняття рішень у руках тих, хто краще поінформований і може ефективніше підтримувати демократичні цінності.

Що ж стосується плюралістичної демократії, то ця теорія є компромісом між теоріями партисипаторної та елітарної демократії. Основні її положення були розроблені у працях М. Вебера, Й. Шумпетера, А. Бентлі, Р. Дала, С. Ліпсета, К. Дойча та ін. Вони доводять, що за виключенням широких, загальносистемних трансформаційних процесів, якими, наприклад, є національно-визвольні рухи, народ не може виступати єдиним суб'єктом політичної дії, бо є вкрай неоднорідною спільнотою, поділеною на конкуруючі групи за інтересами. Це унеможливує досягнення «спільної волі», прихід до ідеалу «народного блага». Тому сучасна демократія не може бути просто владою народу, системою правління на основі його безпосереднього волевиявлення, а повинна стати механізмом представництва суперечливих інтересів для їх подальшого узгодження. Демократія у такому варіанті має здійснюватися не народом, а компетентними його представниками, здатними приймати виважені політичні рішення.

Вагомим підтвердженням того, що концепт громадянської участі є одним із головних складників сучасної демократії може бути не лише його щонайширше застосування у теоретичних працях світової політичної думки, але й використання даного концепту як конкретного індикатора рівня реального демократичного розвитку країн світу у різноманітних прикладних дослідженнях, рейтингах тощо.

Розроблений впливовим британським тижневиком «*Economist*» Індекс демократії для 167 країн також розглядає одним із її засадничих показників участь громадян у прийнятті рішень. До низки критеріїв, за якими обчислюють цей індекс, окрім виборчого

процесу та плюралізму, функціонування уряду, коли йдеться про демократичні принципи прийняття рішень, політичної культури та громадянських свобод, відносять і такий, як політична участь [2, с. 24–26]. Його оцінка відбувається за такими конкретними аспектами :

- участь виборців у парламентських та президентських виборах (кількість виборців, пропорційно до кількості громадян, які мають право голосу);
- автономія та здатність етнічних, релігійних та інших меншин впливати на політичний процес;
- представництво жінок у парламенті;
- розширена політична участь (членство у політичних партіях та громадських організаціях);
- громадянська залученість, інтерес громадян до політики;
- готовність населення брати участь у легальних демонстраціях;
- зусилля влади, спрямовані на заохочення політичної участі [3, с. 3].

Не оминув своєю увагою питання громадянської участі і проект «Політичний атлас сучасності». Він був розроблений для створення багатомірної класифікації 192 країн із використанням індексів державності, зовнішніх та внутрішніх загроз, потенціалу міжнародного впливу, якості життя, інституційних засад демократії. «Політичний атлас сучасності» враховує показник участі при обрахунку індексу інституційних засад демократії. Цей індекс відображає реальні можливості громадян впливати на розв'язання питань, які стосуються їхніх інтересів.

У межах проекту «*Polity*» (зокрема йдеться про одне із останніх досліджень у межах цього проекту – «*Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions*») запропоновано методологію створення класифікації політичних режимів. Автори вказаного проекту також розробили критерії оцінки державної влади із використанням порівняльного кількісного аналізу. У цьому дослідженні визначено особливості різних типів політичних режимів та здійснено відповідне ранжирування 162 країн, населення кожної з яких перевищує 500 тис. осіб. При цьому проект «*Polity*» визначає рівні демократії та автократії для кожної країни, використовуючи інформацію про її політичні інститути та процеси. Показово, що автори даного проекту вказують на конкурентну та деліберативну політичну участь як важливий критерій консолідованої демократії [4].

Серед прикладних політичних країнознавчих досліджень, які оперують якісними та кількісними показниками, варто звернути увагу і на Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна (ВТІ). Він включає так званий індекс статусу (що відображає політичні та економічні трансформації, а саме: рівень розвитку демократії та ринкової економіки) та «індекс управління» (йдеться про політичне управління трансформаційними процесами). Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна та Центру прикладних політичних досліджень використовують для оцінки політичних, соціальних, економічних перетворень та процесу прийняття рішень у суверенних країнах із населенням більше 2 млн. чол., які ще не досягли консолідованої демократії та у яких триває процес становлення ринкової економіки, а також у Бахреїні, Ботсвані, Естонії, Косово, Маврикії, Чорногорії та Катарі. Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна відображає рівень розвитку демократії, рівень розвитку ринкової економіки та якість політичного управління. У вказаному дослідженні при обчисленні «індексу управління» приділено увагу такому аспекту, як процес прийняття політичних рішень. При обрахунку «індексу статусу» кожної із країн одним із показників є показник політичної трансформації (критерієм для оцінки якого, окрім рівня суверенітету держави, верховенства права,

стабільності демократичних інститутів, політичної та соціальної єдності, є також і рівень політичної участі).

Своєю чергою, політичну участь серед інших політичних критеріїв (яких для обчислення індексу ВТІ використовують 5) оцінюють за такими індикаторами:

- вільні та чесні вибори;
- ефективність діяльності обраної влади, ефективність урядування;
- права на об'єднання у політичні та неполітичні організації;
- свобода висловлювань [5].

На думку автора статті, надзвичайно значним гносеологічним потенціалом у дослідженні як громадянської участі взагалі, так і її новітніх форм, породжених процесами формування інформаційного суспільства, зокрема, володіє поняття «громадянських практик», яке останнім часом стало досить широко та успішно застосовуватися у вітчизняній науці. Теоретико-методологічні підстави вживання даного поняття спирається на досить усталену дослідницьку традицію, адже існуюче розмаїття різних інтерпретацій поняття «практика» розмежовується лише за баченням продукування усталеної поведінки людей, натомість у науковому співтоваристві простежується спільне розуміння цієї категорії як однієї з центральних у суспільних науках для позначення сукупності соціальних дій, які зумовлюють нові способи мислення індивідів у традиційних культурах, формують відчуття ідентичності та упорядковують соціальні відносини, визначають як конфігурацію соціальної структури так і форми соціальних інститутів. Зазвичай, усі відомі соціальні практики поділяють на інституціоналізовані та неінституціоналізовані, виокремлюючи при цьому їхню легітимувальну функцію.

У даному контексті, досліджуючи вплив інформаційного суспільства на еволюцію громадянської участі, доречно використовувати поняття «громадянські практики» через те, що найчастіше воно використовується для позначення сукупності дій, які під впливом різних детермінантів усталюються і поступово заповнюють неінституціоналізований простір з можливістю трансформувати політичні структури та соціальні відносини.

Відомий український дослідник О. Резнік обґрунтовує евристичну цінність поняття «громадянські практики», яким він продуктивно послуговується у своїх дослідженнях в якості однієї з центральних категорій, наступним чином: «Через громадянські практики виявляється феномен громадянськості – усвідомлення громадянином своїх прав та обов'язків у житті країни, створення умов для якнайповнішого розкриття всього потенціалу людини, її творчого самовираження. В процесі інституалізації публічної сфери як неформальної мережі для обміну інформацією та точками зору, яка відтворюється через комунікативну дію, її суб'єкти набувають навичок формувати та оприлюднювати свої погляди, продукуючи таким чином громадянські практики. З іншого боку, поступово у політичній владі формується здатність сприймати та дослухатися до громадської думки. Таким чином, громадська думка через громадські практики набуває контролюючих функцій. Саме тому громадянські практики можна розглядати як систематичні, відтворювані та постійні дії різних соціальних суб'єктів (індивідів і груп) у публічній сфері, які є формою реалізації їхніх власних інтересів і за умов вагомої сукупності здатні перетворювати соціальні та політичні інститути» [1, с. 287].

При цьому, суб'єктами громадянських практик можуть бути як індивіди, так і групи, оскільки громадянська активність структурується за формами залученості,

залежно від яких доцільним є індивідуальний та колективний спосіб обстоювання власних інтересів. За характером дії та типом суб'єкта громадянської активності можна виділити загалом три види практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері; практики контактування громадян з установами і організаціями, які передбачають звернення до установ з метою захисту власних інтересів; кооперативні (колективні, організаційні) практики громадян, які є систематичними та постійними діями добровільно об'єднаних в асоціації людей задля спільної реалізації своїх інтересів.

У вже цитованому вище дослідженні О. Резніка була сформульована концептуальна схема зумовленості громадянських практик. За висновками його дослідження, вона є матеріалізованим втіленням соціальних відносин через інституціоналізовані чи неінституціоналізовані форми вираження. Це втілення можливе за наявності відповідних структурних, ресурсних та соціально-психологічних чинників. Аналіз досвіду емпіричних досліджень різних форм громадянської активності, проведений О. Резніком, виокремив найдієвіші моделі їхньої детермінації. До таких цитований автор відносить: 1) модель громадянського волонтаризму, яка охоплює як суб'єктивні соціально психологічні, так і об'єктивні соціально-економічні чинники; 2) модель структурних розколів пояснює зумовленість громадянських практик проявами солідарності та ідентифікації з різними соціальними групами, які утворилися в суспільному розвитку певного суспільства; 3) модель соціального капіталу здебільшого пояснює діяльність у громадських організаціях, оскільки накопичення довіри до людей, відчуття спільноти, сусідської єдності, громадянської компетентності утворює відповідний соціальний ресурс.

Громадянська участь, досліджувана через громадянські практики за умови системного поєднання усіх трьох вище вказаних моделей, демонструє безумовний зв'язок своєї мотивації із існуючою соціальною структурою певного суспільства. Такий зв'язок полягає, передусім, у мотивації громадянської активності відповідними конкретними соціальними ідеалами, інтересами та потребами та системою соціальних цінностей у цілому.

Взаємодія між різними формами і проявами громадянської участі, у свою чергу, дозволяє більш рельєфно бачити і взаємодію між її суб'єктами. Остання у дослідженні О. Резніка розкривається як система інтеракції суб'єктів різного рівня: «Соціальна стратифікація за різними ознаками завдяки багатьом обставинам зумовлює суперечності між інтересами соціальних груп. Проблеми реалізації соціальних інтересів неминуче спонукають до ідентифікації та солідарності індивідів. Відтак, соціальні розмежування стають чинниками громадянських практик, оскільки соціальні розколи, які спричиняють групову ідентифікацію, здебільшого мають соціально-політичний характер. Водночас, позаяк соціальні відносини виступають як конкретні взаємини людини та інституцій, у цій площині вирізняються статусні відносини, а розподіл соціальних статусів у суспільстві створює структурні розмежування, які, своєю чергою, впливають на реалізацію потреб людей. Ці потреби можуть мати ситуативний, індивідуальний характер і не обов'язково передбачають ідентифікацію з групою» [1, с. 289].

Однак не завжди усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами, стимулює громадянську активізацію. Адже лише за умови зростання активістських цінностей, виникає ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальних потреб та інтересів і відбувається політична ідентифікація. При цьому зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку, а віра у

власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками для того, щоб люди почали діяти. Відтак, коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, відбувається емоційне насичення особистісних відносин. На інтенсивність громадянських практик, за О. Резніком, також впливають особистісні чинники самоактуалізації людини у соціальному житті, а саме самоповага, контроль над ситуацією, схильність до домінації, невимушеність у соціальних взаємодіях тощо. Принципово важливо при цьому, що міра свободи дій як показник громадянськості практик визначається ступенем економічної незалежності індивідів, а інакше ці дії виражатимуть волю не стільки їх самих, скільки тих, від кого вони в даний момент отримали ресурс. Цілковито доведено, що, завдяки незалежному соціо-економічному статусові, індивід стає рішучішим. Це, своєю чергою, зумовлено накопиченням активістських ресурсів – наявністю вагомого практичного досвіду, навичок, що є важливим джерелом повторюваності дії.

За умов стабільності підтримка індивідом політичної системи ґрунтується на інтеріоризації норм та цінностей, продукованих цією політичною системою. Це відбувається шляхом спрямування індивідом своїх експресивних (ідентифікація), моральних (легітимність) та інструментальних (задоволеність) настанов на об'єкти системи. Однак, у період трансформацій, коли, за образним висловом О. Резнікова, під впливом соціальної аномії «оголюється» нормативний каркас політичної системи, громадянські практики як повторювані та відтворювані дії стають важливим регулятором політичного життя.

Оскільки об'єктом громадянських практик є політичні інститути та соціальні відносини у суспільстві, то у перехідному суспільстві подвійна інституціоналізація накладає свій відбиток на соціальні відносини. О. Резнік відслідковує досить чіткий причинно-наслідковий зв'язок подібних соціальних перетворень (властивий, зокрема, і українському суспільству): «Внаслідок того, що у перехідному суспільстві довіра людей поширюється виключно на інститут сім'ї, домінує родова фрагментована мораль, соціальні відносини базуються переважно на «сімейності», яка стає визначальною в економічних, побутових та інших сферах життя. Це, звичайно, гальмує впровадження дієвих реформ. Однак, вимушені трансформації змушують політичні еліти лібералізувати правовий простір. За цих умов традиційні стратегії поведінки населення стають неефективними, оскільки нові правила спонукають активних соціальних суб'єктів розширити перелік власних домагань. Виокремлюються найдієвіші стратегії поведінки, які можуть стати визначальними у створенні соціальних інститутів. Перспектива переходу такого суспільства до неамбівалентної соціальної системи пов'язана з поширенням громадянських практик, які мають сприяти формуванню громадянського суспільства» [1, с. 291].

Важливість громадянських практик у процесі політичної інституціоналізації визначається їхньою функціональною спроможністю впливати на громадську думку решти населення та активно протидіяти чи сприяти політичним рішенням влади, виявляючись індикатором рівня реального демократичного розвитку країн.

Список використаної літератури

1. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві : чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 364 с.
2. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>
3. *Kekic L.* The Economist Intelligence Unit's index of democracy [Електронний ресурс] / Laza Kekic // The world in 2007. – 11 p. – Режим доступу : http://www.economist.com/media/pdf /DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf.
4. Polity IV Project : Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2008 Monty G. Marshall, Director [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
5. Transformation Index ВТІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/>.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE CONCEPT OF CIVIL PARTICIPATION AS INDICATOR LEVEL REAL DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF STATES

Alexander Bilousov

*Public institution of « South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, department of political sciences and right
Str. Staroportofrankovskaya, 26, 65020, Odessa, Ukraine
e-mail: npnu_politolog2010@mail.ru*

The basic going is considered near understanding of concept of the civil participating in the context of democratic transformations to the countries. The basic displays of this concept and his sign are analysed in political practice the modern states.

Key words: civil participation, civil society, democratic development, political power, democratic institutes, public opinion.

КОНЦЕПТ ГРАЖДАНСКОГО УЧАСТИЯ КАК ИНДИКАТОР УРОВНЯ РЕАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН

Александр Билоусов

*Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», кафедра политических наук и права
ул. Старoportofrankovskaya, 26, 65020, Одесса, Украина
e-mail: npnu_politolog2010@mail.ru*

Рассмотрены основные подходы к пониманию концепта гражданского участия в контексте демократических преобразований в странах. Проанализированы основные проявления этого понятия и его признаки в политической практике современных государствах.

Ключевые слова: гражданское участие, гражданское общество, демократическое развитие, политическая власть, демократические институты, общественное мнение.